

PROBLEME ACTUALE ALE CERCETĂRII ISTORIEI ORAȘULUI MEDIEVAL

DE

MIRCEA D. MATEI

Orașul medieval este departe de a fi considerat drept un capitol închis al cercetării istorice europene. Amploarea pe care continuă să o capete cercetarea diverselor aspecte și etape ale evoluției așezărilor urbane medievale europene, introducerea în discuție a unor elemente de natură economică sau socială în măsură să contribuie la conturarea unei „definiții” cât mai cuprinzătoare și exacte a orașului medieval și mai ales efortul încadrării într-un ansamblu european a *tuturor* regiunilor continentului, indiferent dacă unele dintre acestea nu au cunoscut formele clasice¹, occidentale, de existență ale orașului medieval constituie doar câteva din particularitățile cercetării actuale în domeniul amintit. Evident, chiar din simpla enumerare, destul de incompletă de altfel, a acestor preocupări se desprinde încheierea că specialiștii angajați în cercetare aparțin unor foarte variate domenii de activitate și este de presupus că o astfel de cercetare conjugată va ușura obținerea unor rezultate așteptate de multă vreme.

În rîndurile care urmează nu ne propunem să realizăm o trecere în revistă a stadiului în care se află cercetarea europeană de specialitate, deși poate bibliografia existentă astăzi ar impune o astfel de sistematizare a lucrurilor, ci ne vom mărgini să încercăm o punere în lumină a rolului care se atribuie bazei economice a existenței orașului medieval, avînd însă grija măcar de a sugera limitele firești ale poziției științifice caracterizate prin ridicarea factorului economic la rangul de argument exclusiv în atribuirea calității de oraș unor așezări omenști medievale.

Una din problemele cele mai îndelung discutate în istoriografia europeană, și care se află într-o strînsă legătură cu aceea căreia îi rezervăm

¹ Pe această linie se cuvine relevat în mod special efortul făcut de către „Societatea Jean Bodin” din Bruxelles, care s-a arătat preocupată de nevoia cunoașterii cât mai bune a particularităților vieții urbane, într-un larg cadru cronologic, a celor mai diverse regiuni ale lumii, rezervînd două importante volume din publicația sa *Recueils de la Société Jean Bodin* discutării acestor probleme.

rîndurile de față, este așa-numita problemă a trecerii de la antichitate la evul mediu, sau, cum preferă unii cercetători să o numească, a *continuității*. Deși unele elemente comune ar putea sugera ideea că în aria geografică europeană afectată de aceste discuții s-ar cuveni inclus și teritoriul țării noastre, credem că, fără a fi eronată în esență, o atare opinie are nevoie de unele corective nu lipsite de importanță.

Pentru discuția de față însă este de cel mai mare interes să încercăm a evidenția calitățile și lipsurile principalelor puncte de vedere care se înfruntă de mai bine de un secol într-o problemă ce-și lasă cu ușurință surprinse și alte laturi decât cele strict științifice, și anume problema cauzelor sfîrșitului Imperiului roman de apus. Se știe prea bine că istorici reputați au atribuit acest sfîrșit fie unor cauze de ordin intern ², izvorînd din criza secolului al III-lea, care n-a putut fi „lichidată” nici de reformele binecunoscute ale lui Dioclețian, în timp ce alții l-au pus pe seama triburilor germanice, ajungîndu-se pînă la formulări de o crudă plasticitate, ca aceea a lui A. Pigagnol, și de aceea nu credem că s-ar dovedi utilă o reactualizare a etapelor parcurse de procesul cristalizării celor două opinii amintite, pînă la forma în care ele sînt cunoscute astăzi. În consecință, nemulțumim să restrîngem discuția la situația pe care o cunosc orașele Imperiului roman de apus în ultimul secol de existență a acestuia și în cele următoare, pînă în secolul al XI-lea, cînd specialiștii, aproape în unanimitate, situează începutul perioadei de înflorire a orașelor medievale.

Întrebarea care revine în chip stăruitor în discuție este aceea dacă, începînd cel puțin cu secolul al V-lea, în orașele Imperiului de apus mai sînt de surprins activități economice specific urbane, sau, poate chiar mai exact vorbind, dacă vechile orașe romane continuă a-și păstra, sub raport economic, un caracter specific, care să le deosebească de așezările rurale. Dar, de fapt, aceasta este și ea numai o parte a problemei care ne interesează, deoarece din ea decurge, în chip firesc și complementar, o alta încă mai complexă, și anume întrebarea dacă în perioada arătată vechile orașe continuă să joace un rol de oarecare importanță pentru economia regiunilor în care erau situate sau capătă un alt rol.

Astăzi nu mai constituie obiect de discuție faptul că, începînd de la mijlocul secolului al III-lea și datorită pericolului reprezentat de incursiunile triburilor germanice în Imperiul de apus, cel puțin unele din orașele Galliei cunosc o împușinare teritorială ³, pe care unii istorici o apreciază chiar la jumătate din suprafața ocupată de ele înainte de acest moment. Ziduri de incintă ridicate în grabă și într-o tehnică de calitate adeseori discutabilă lasă în afara fortificațiilor cartiere întregi, altădată intens locuite, și nu de puține ori acestea sînt tocmai cartiere ocupate de categorii inferioare ale populației urbane, în care intrau meșteșugari, negustori, cărăuși etc. Dacă fortificațiile ridicate astfel ar fi avut ca principală menire apărarea populației urbane, sacrificarea unor întinse suprafețe orașenești ar fi avut cel puțin aerul unei măsuri vizînd viața și activi-

² Cu titlu de exemplu ne îngăduim a cita aici opinia generalizatoare formulată în lucrarea *Rome et son empire* de către A. Aymard și J. Duboyer: „Le mal venait de loin et, malgré l'énergie de ses méthodes opportunistes, le Bas-Empire n'y pouvait pas porter remède” (*Histoire générale des civilisations*, II, Paris, 1954, p. 599).

³ Cf. mai ales F. Vercauteren, *Étude sur les civitates de la Belgique seconde*, Bruxelles, 1934, lucrare considerată fundamentală pentru această temă.

tatea orașelor. În realitate însă, credem că este mai îndreptățită decît altele opinia lui M. Roblin, potrivit căreia „... la construction des villes closes du IIIe siècle fut une entreprise d'État, dirigée par le gouvernement impérial, non pour abriter la population civile des villes ouvertes, mais pour protéger les garnisons et les principaux services administratifs”⁴.

Oricît de importante puteau fi urmările unor astfel de măsuri, ne pare greu de admis că acestea din urmă puteau afecta în mod hotărîtor baza economică a așezărilor urbane și de aceea credem că este mai firese să căutăm explicația regresului acestora în însăși starea generală a economiei imperiului. Criza generală a imperiului, căreia, la un moment dat, se păruse că îi vor putea pune capăt reformele foarte cuprinzătoare ale lui Dioclețian, a continuat să se adîncească și ea nu a putut fi stăvilită nici în perioada următoare. Dimpotrivă, regresul economic general al Imperiului roman de apus a determinat o tot mai insistentă intervenție a statului în viața internă a orașelor, dar singura consecință a acesteia a fost înrăutățirea situației așezărilor urbane și a populației lor. Departe de a se oferi studiului într-o simplitate care să ușureze înțelegerea sa, situația economică a orașelor occidentale antice începînd cu secolul al IV-lea este caracterizată și, în același timp, determinată de acțiunea conjugată a unor factori diverși ca origine și cîmp de acțiune. Anemierea vieții urbane este un fenomen ce caracterizează, între altele, ultimele două secole de existență a Imperiului roman de apus și nici una din măsurile adoptate în acest răstimp, dintre care cea mai plină de consecințe ni se pare a fi aceea a obligativității eredității profesiilor, nu reușește să amelioreze situația. În fond, nici un fel de măsuri cu caracter administrativ nu puteau anula efectul fiscalității excesive, ereditatea profesiilor nu putea — oricît de drastic ar fi fost impusă — să învieze producția urbană și schimbul de mărfuri și de aceea singurul rezultat posibil al procesului ireversibil care se desfășura în cadrul orașelor a fost acela al golirii lor de orice conținut economic.

S-a reafirmat de curînd și cu multă dreptate că una din particularitățile perioadei la care ne referim a constituit-o fuga orașenilor la sate. Departe de a constitui o cauză a decăderii orașelor, așa cum ar putea părea la prima vedere, fenomenul amintit este doar una din cele mai importante consecințe ale regresului în primul rînd economic al lumii antice occidentale și, din acest punct de vedere, opinia exprimată de J. Le Goff ni se pare suficient de interesantă pentru a fi amintită: fuga orașenilor la sate — scrie învățatul francez — „nu era decît o consecință a fugii mărfurilor, care nu mai veneau să alimenteze piața orașenească. Populația urbană este o grupă de consumatori care se alimentează din importuri. Cînd evaziunea numerarului lasă locuitorii orașelor fără puterea de a cumpăra, cînd drumurile comerciale încetează de a mai iriga centrele urbane, orașenii sînt constrînși să se refugieze în apropierea locurilor de producție”⁵.

Ruinarea categoriilor mijlocii ale populației urbane⁶, proces ce se desfășoară concomitent cu exodul în mediul rural al tuturor celor înstăriți⁷

⁴ M. Roblin, *Cités ou citadelles? Les enceintes romaines du Bas-Empire d'après l'exemple de Sentis*, in *Revue des études anciennes*, LXVII, 3—4, 1965, p. 369.

⁵ J. Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, 1964, p. 51.

⁶ A. Aymard și J. Duboyer, *op. cit.*, p. 513.

⁷ R. Latouche, *Les grandes invasions et la crise de l'Occident au Ve siècle*, Paris, 1946,

(care căutau să scape prin orice mijloace de obligațiile fiscale tot mai grele impuse fără încetare de imperiu), duce în scurtă vreme la o atît de evidentă scădere a rolului economic al orașelor, încît ni se pare pe deplin îndreptățit să se afirme că, exceptînd foarte puține cazuri, la finele secolului al V-lea numai cu greu se mai poate vorbi de o pîlpîire a vieții urbane în Imperiul roman de apus.

Este poate locul aici să precizăm că atunci cînd se subliniază decăderea economică a orașelor la sfîrșitul antichității, ceea ce determină o tot mai pronunțată ruralizare a vieții Europei occidentale, ar fi, totuși, greșit să se confunde aceasta cu imaginea unor orașe pustiite de locuitori, degradîndu-se continuu sub raport fizic și transformîndu-se cu timpul în grămezi de ruine. În primul rînd, depopularea pînă la pustiire a orașelor era împiedicată de severitatea cu care se aplica legea eredității profesiilor⁸, un adevărat lanț nevăzut ce lega pe locuitori de orașele lor. În aldoilea, dar nu și în ultimul rînd, obligațiile militare și administrative impuse locuitorilor orașelor de către imperiu erau atît de greu de evitat, încît locuitorii orașelor, în marea lor majoritate, își vedeau substanțial îngrădită libertatea de a se stabili în alte locuri. Odată în plus, deci, nu aspectul demografic al vieții orașenești ne preocupă, ci baza economică a dăinuirii ei. Or, după cum se admite în general, concomitent cu declinul economiei urbane activitatea artizanală se deplasează în mediul rural (se cunosc cazuri cînd *villae* de oarecare importanță se transformă în adevărate centre artizanale), fără să mai vorbim de concurența pe care o fac manufacturile de stat sau producția din garnizoane, ceea ce, pe bună dreptate, subliniază P. Petit⁹.

Cele arătate pînă aici au fost, credem, în măsură să sugereze că *pe plan economic* secolele IV—V au reprezentat pentru Imperiul roman de apus o perioadă de adîncire a crizei economico-sociale (nu o amintim decît pe aceasta, întrucît numai ea ne preocupă), ale cărei urmări asupra vieții orașenești au fost hotărîtoare. Chiar dacă, prin specificul vieții lor de pînă atunci, populațiile germanice pătrunse în imperiu nu s-au simțit atrase de viața urbană a cărei experiență le lipsea, avem serioase rezerve în a atribui acestor populații principala contribuție la decăderea vieții urbane în Europa occidentală. De altfel, chiar în ceea ce privește aprecierea situației din secolele următoare, opiniile exprimate pînă în prezent sînt departe de a avea un caracter convergent și de aceea este, poate, mai bine, totuși, să amintim că în timp ce unii învățați contestă francilor și altor populații germanice orice înclinație spre viața urbană¹⁰, alții subliniază preferința regilor merovingieni și cu atît mai mult a celor carolingieni de a se stabili în anume orașe din perioada imperiului. Chiar dacă această ultimă opinie ar întîmpina mai puține dificultăți în încercările de a fi demonstrată, încă ne-am afla departe de a dovedi că efectul economic al unei atare prezențe regale era notabil. De altfel, începînd din momentul în care H. Pirenne și-a formulat atît de controversata teză cu privire la consecințele economice ale prezenței și stăpînirii arabe în Marea Mediterană, situația economică a orașelor nu a încetat a fi analizată din

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Précis d'histoire ancienne*, Paris, 1962, p. 324.

¹⁰ R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe — XIe siècles)*, Paris, 1956, p. 120.

unghiuri multiple, ajungându-se invariabil la concluzia că potențialul lor economic a atins nivelul cel mai coborât. Cu aceasta însă discuția nu s-a încheiat, ci cel mult putem spune că o atare concluzie constituie punctul de plecare pentru alte observații și analize, dintre care sperăm să putem evidenția pe cele mai importante în rindurile următoare.

În primul rînd, din discuția care urmează poate fi eliminată, ca neavînd un rol fundamental în elucidarea problemelor legate direct de ceea ce ne preocupă, controversa¹¹ provocată de cunoscuta teză a lui H. Pirenne potrivit căreia extinderea stăpînirii arabe în spațiul circummediteranean ar fi determinat caracterul continental al vieții economice a Occidentului. Argumentele aduse de adversarii tezei savantului belgian, deși combătute adesea ele însele, au cel puțin darul de a scoate și mai pregnant în evidență nivelul foarte scăzut al vieții economice în perioada regilor merovingieni, neoferind, de asemenea, prea multe elemente nici pentru aprecierea pozitivă a realităților secolelor VIII—IX.

Pe fundalul sumbru al întregii perioade care urmează dispariției *de jure* a Imperiului roman de apus, situația orașelor în general și viața lor economică în special nu fac notă discordantă. Dacă, totuși, pe teritoriul fostei Gallii romane sau în Italia orașele, indiferent de starea lor materială, își continuă o existență fizică precară, dispariția organismelor proprii imperiului a avut în alte regiuni, ca în teritoriul dintre Rin și Dunăre de pildă, urmări și mai grave, pîrînd a fi justificată afirmația că de aici a dispărut orice urmă de viață orășenească care să amintească de epoca romană¹². Dacă această ultimă situație pare să fie identică cu aceea care a caracterizat teritoriul fostei provincii Dacia după retragerea aureliană, asupra ei urmînd a reveni ulterior, de o atenție specială trebuie să se bucure cunoașterea realităților ce se ascund în spatele fenomenului de decădere a orașelor din Europa occidentală după secolul al V-lea. Mai exact vorbind, se impune cunoașterea și aprecierea caracterului producției de bunuri materiale (exceptînd, bineînțeles, agricultura), indiferent de locul și mediul în care acestea se desfășoară în secolele V—X.

În lipsa unor cercetări arheologice ample, care să poată furniza datele materiale necesare unor discuții cu intenții generalizatoare, referitor la rolul jucat de producția artizanală din vechile orașe romane s-au emis și continuă să se formuleze opinii contradictorii, multe dintre ele excluzîndu-se reciproc. Este adevărat că aceste opinii nu vizează *stricto sensu* producția meșteșugărească în secolele V—IX din așezările amintite, ci se mulțumesc să aprecieze în ansamblu rolul economic al acestora în perioada arătată. Nu numai împrejurarea că sînt numeroase și nu aparțin întotdeauna unor nume cu rezonanță în cercetarea europeană ne determină să renunțăm la inserarea aici a unor astfel de puncte de vedere, ci și observația că, în vremea din urmă, s-au înmulțit pozițiile „de mijloc”, mai aproape de adevărul istoric, după părerea noastră, și, în orice caz, mai în măsură să justifice evoluția ulterioară a economiei Europei occidentale.

¹¹ Amintim, totuși, pentru deosebita ei utilitate în cunoașterea pozițiilor adoptate față de teza amintită, culegerea *Bedeutung und Rolle des Islam beim Übergang vom Altertum zum Mittelalter*, Darmstadt, 1968, în care se retipăresc studii mai vechi sau mai noi ale adepților sau adversarilor tezei lui H. Pirenne.

¹² H. von Petrikowits, *Das Fortleben römischer Städte am Rhein und Donau im frühen Mittelalter*, în *Aus der Schatzkammer des antiken Trier*, Trier, 1959, p. 75.

Chiar dacă, în general, se admite că rolul jucat de producția orășenească în ansamblul economiei fostelor teritorii ale Imperiului roman de apus este aproape nul, se contestă tot mai stăruitor *dispariția cu desăvârșire* a funcțiunii economice a acestor așezări. Desigur, nu este vorba aici de a admite că vechile orașe au continuat a fi locuite, în interiorul sau în afara incintelor ridicate începînd din secolul III, ci de considerarea lor drept locuri de producție și de schimb, cu o oarecare importanță pentru locuitorii unor regiuni înconjurătoare limitate¹³.

Preabinecunoscutei opinii a lui A. Dopsch¹⁴, caracterizată printr-o pronunțată prudență, i s-au adăugat, în anii din urmă, un număr sporit de învățați¹⁵ care, prin exemple concrete, contribuie la abandonarea ideii că orașele perioadei postromane „n-ar fi fost orașe decît în sensul topografic al cuvîntului”, așa cum, foarte plastic, scria J. Schneider în monografia închinată orașului Metz¹⁶. Mai mult încă, și aceasta prezintă pentru discuția de față un interes excepțional, chiar în condițiile dispariției celor mai multe din vechile funcțiuni ale orașului roman tîrziu specialiști reputați admit dăinuirea, în continuare, a „bazei sociale” a acestuia¹⁷. În absența unor cercetări arheologice multilaterale, de care amintim din nou, în măsură, dacă nu să confirme integral, cel puțin să verifice justetea sus-amintitei teze pentru un teritoriu amplu, credem că în sprijinul ei vin, totuși, cel puțin o serie de observații sau fapte materiale neîndoielnice. Precizînd de la început că nu acordăm nici o importanță dispariției certe a instituțiilor municipale, fără acceptarea continuării unei producții artisanale sau a unor operații de schimb în fostele orașe romane, nu numai că nu s-ar putea explica persistența, între zidurile acestora, a unor grupări de populație de oarecare importanță în tot cursul secolelor VI—X¹⁸, dar nici capacitatea acestor grupări omenești de a rezista atîtor vicisitudini care s-au abătut asupra lor. Or, dacă la aceasta adăugăm nevoia asigurării cu toate cele necesare a unor armate regale impunătoare în anumite momente, a numeroaselor suite ale feudalilor locali, și mai ales capacitatea remarcabilă de efort a chiar orășenilor de a reface, adesea chiar de mai multe ori, așezări distruse aproape în întregime de diverșii invadatori (în rîndul cărora normanzii ocupă, neîndoielnic, primul loc), nu credem că mai poate fi pusă serios la îndoială dăinuirea, după secolul al V-lea în Europa occidentală a unei producții cu caracter specializat, cazul centrului

¹³ Adevărul este că încă A. Dopsch și mai ales H. Pirenne (*Mahomet et Charlemagne*, ed. a V-a, Paris-Bruxelles, 1937, p. 96) au formulat opinii prudente referitoare la economia perioadei merovingiene, dar ele nu au căpătat o circulație foarte largă. Abia mai tîrziu, un alt mare învățat F. L. Ganshof (*La Belgique carolingienne*, Bruxelles, 1958, *passim*) a reactualizat anume aprecieri pozitive privind perioada de pînă în secolul al X-lea. Acesta din urmă admite chiar existența unei vieți orășenești în perioada carolingiană „à condition d'y voir quelque chose d'extrêmement modeste” (*op. cit.*, p. 124).

¹⁴ A. Dopsch, *Vom Altertum zum Mittelalter — Das Kontinuitätsproblem*, în *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*, Darmstadt, 1968, p. 90—91.

¹⁵ Herman Aubin ocupă un loc deosebit în stabilirea criteriilor care trebuie să stea la baza studierii rolului jucat de cultura romană, ulterior secolului al V-lea, în istoria regiunilor care au aparținut Imperiului roman de apus. În acest sens, de un interes fundamental este capitoul „Zur Frage der historischen Kontinuität im Allgemeinen” din lucrarea *Vom Altertum zum Mittelalter*, München, 1949, p. 33—73.

¹⁶ J. Schneider, *La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siècles*, Nancy, 1950, p. 503.

¹⁷ H. von Petrikowits, *Das Fortleben...*, *loc. cit.*, p. 74.

¹⁸ M. Roblin, *loc. cit.*, p. 391.

de producție a ceramicii de la Mayen fiind tipic¹⁹. În sfârșit, trebuie să amintim că *pușini sînt acei învâșaji care exclud orice fel de schimburi comerciale* în perioada merovingienilor sau aceea a carolingienilor, chiar dacă toată lumea este de acord că dominantă vieții Occidentului european în vremea amintită este economia agrară. În acest context nu ni se mai poate părea exagerată o opinie ca aceea a lui H. Sée care, vorbind despre perioada merovingiană, afirmă că „la vie ne s'est pas concentrée uniquement sur les domaines ruraux ; il y a encore des villes assez actives ; les relations commerciales entre la Gaule et les pays de la Méditerranée n'ont pas cessé...”²⁰.

O schimbare, totuși, se petrece în perioada carolingiană, în sensul *lîncezirii* vieții economice și al unei restructurări a ei. „Fărîmițarea” vieții economice în Occident, concomitent cu accentuarea predominanței „economiei închise” au drept principală consecință îmușinarea sensibilă a monedei ca mijloc de schimb și apariția unor „petits marchés”, semnificația acestora din urmă fiind atît de succint și convingător pusă în lumină de F. Vercauteren atunci cînd afirmă că „il n'y a plus de boutiquiers, il n'y a plus que des paysans qui... écoulent le surplus de leur récolte aux rares citadins”²¹ (subl. ns. — *M.D.M.*). Inutil să ne mai întrebăm ce ofereau aceștia din urmă în schimbul produselor agricole, pentru că în afara produselor artizanale cu greu mai rămîne loc pentru altceva. Și, o dată depășit secolul al VIII-lea, cercetări de incontestabilă valoare au arătat că în economia occidentală încep să apară semnele unei redresări, care joacă rolul primordial în înviiorarea vieții urbane începînd cu secolul al X-lea. Cum însă ideea care stă la baza prezentului studiu nu este alta decît aceea de a urmări starea producției artizanale și, poate, mai curînd constatarea dăinuirii acesteia în fostele orașe romane tîrzii pînă în secolul al X-lea, credem că n-ar mai avea nici o justificare continuarea sub raport cronologic a prezentării faptelor, atîta vreme cît concluzia se desprinde cu limpezime : cu rare excepții, în cuprinsul Imperiului roman de apus producția artizanală a continuat și după secolul al V-lea — deși ca volum și intensitate ea nu a mai putut asigura acestor așezări omenеști funcția lor economică anterioară secolului arătat — și aceasta în ciuda tot mai pronunțatei ruralizări a vieții întregului Occident.

Încercarea de a compara situația teritoriului țării noastre de după retragerea aureliană cu realitățile din regiunile fostului Imperiu roman de apus trebuie, după părerea noastră, să pornească de la admiterea implicită a existenței unor deosebiri sensibile între regiunile intra- și extracarpatiche ale țării noastre. În funcție de aceste deosebiri, realitățile nord-dunărene, în măsura în care arheologia epocii respective a furnizat pînă acum date și observații concludente, vor putea fi judecate nu atît prin simplă comparație cu acelea vest-europene — operație care, astfel, ar putea fi considerată chiar lipsită de sens —, ci mai ales prin prisma semnificației pe care o au

¹⁹ K. Böhner, *Die Frage der Kontinuität zwischen Allertum und Mittelalter im Spiegel der fränkischen Funde des Rheinlandes*, în *Aus der Schatzkammer des antiken Trier*, Trier, 1959, p. 93.

²⁰ H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929, p. 23 ; extrem de util și pentru această problemă este studiul, citat în nota precedentă, al lui K. Böhner.

²¹ F. Vercauteren, *Étude sur les civitates de la Belgique seconde*, p. 458.

și pentru alte teritorii cu regim similar, aflate cîndva în stăpînirea sau sub puternica influență a Imperiului roman.

Pornind de la cadrul istoric deosebit de acela al Europei occidentale și caracterizat prin împrejurarea că dispariția autorității centrale imperiale din fosta provincie Dacia a fost însoțită și de dispariția *administrației locale* de tradiție romană, nu va constitui o curiozitate observația că aici ruralizarea vieții societății nu se manifesta ca un proces istoric de oarecare durată, ci ca un fenomen ce se petrece aproape brusc, și în orice caz într-un timp foarte scurt după anul 271. În astfel de condiții se schimbă și sarcinile cercetării, în sensul că în timp ce pentru Europa occidentală aceasta are ca obiect continuitatea eventuală a *vieții urbane* (cu toate sau măcar o parte din atributele sale), pentru teritoriul de la nordul Dunării sîntem restrînși de a încerca doar să surprindem dănuirea unei producții materiale care să trădeze un caracter de artizanat urban. Or, din acest punct de vedere trebuie să recunoaștem că datele cu care se poate opera în momentul de față sînt de o puținătate descurajantă. Fără a pune la îndoială capacitatea descoperirilor monetare postareliane din Transilvania de a vădi o viață economică relativ intensă a populației autohtone în secolul al IV-lea, caracterul urban pe care îl puteau încă păstra, măcar parțial, unele din fostele orașe romane nu poate fi, totuși, susținut pe baza acestor descoperiri decît cu condiția confirmării lor de către alte materiale sau complexe arheologice. Din păcate, într-o astfel de situație nu se află decît Alba-Iulia, unde, în afara unui important număr de monede din secolul IV, s-au găsit și unele obiecte ce par a trăda meșteșugul urban²².

Că anul 271 nu a însemnat încetarea oricărei activități artizanale de caracter urban în Transilvania o mai dovedesc și unele obiecte descoperite în săpăturile de la Bratei și cărora descoperitorul lor, prof. Ion Nestor, le atribuie calitatea unor produse locale, realizate la nivel artizanal urban²³.

În asemenea condiții, cînd, cel puțin pentru moment, nici vorbă nu poate fi de a urmări evoluția *vieții urbane* în Transilvania de după anul 271, scopul cercetării se modifică esențial, el restrîngîndu-se la stabilirea dăinuirii activității artizanale în general, indiferent de locul și mediul desfășurării ei. Această restrîngere nu trebuie privită ca o concesie de ordin științific, deoarece ea corespunde scopului rîndurilor de față, care nu este altul decît surprinderea continuității de la antichitatea sclavagistă la evul mediu într-un domeniu esențial în pregătirea condițiilor economico-sociale ale apariției orașului medieval: practicarea producției meșteșugărești.

Dat fiind caracterul încercării noastre, ni se pare normal să nu intrăm în detalii de ordin arheologic și de aceea ne mulțumim să amintim doar că un număr destul de convingător de descoperiri arheologice de factură sigur locală din Transilvania pare a îndreptăți opinia că o producție de caracter meșteșugăresc poate fi admisă aici pînă în secolul al VII-lea, în orice caz. După aceasta însă, dovezile concludente dispar și o dată cu ele și ultimele amintiri ale unei producții în măsură să amintească de experiența și tradiția romană în domeniul meșteșugurilor.

²² K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958, capitoul „Circulația monetară din Transilvania între 276—450 e.n.”.

²³ Opinie exprimată într-o discuție personală a autorului rîndurilor de față cu prof. I. Nestor.

Mai sus am afirmat că una din condițiile de bază pe care trebuie să le îndeplinească o cercetare ca cea de față este să admită nevoia studierii diferențiate a realităților intra- și extracarpatiche ulterioare secolului al III-lea.

Descoperiri făcute pe întreg spațiul extracarpatic al țării dovedesc fără tăgadă că triburile libere de daci și carpi au arătat o remarcabilă receptivitate față de produsele realizate în atelierele sclavagiste provinciale ale Daciei. Această receptivitate se concretizează nu numai prin utilizarea de către populația amintită a unor produse de *proveniență* romană provincială, obținute pe calea schimbului, dar și, mai ales, prin realizarea, în *ateliere locale*²⁴, a unor produse similare. Fenomenul acesta este deosebit de important, în primul rând pentru că se manifestă în mai multe domenii de producție — ceramică, obiecte de podoabă, obiecte de întrebuințare mai mult sau mai puțin curentă etc., — iar în al doilea rând pentru că sub raport cronologic el nu numai că se face remarcant încă din secolul al II-lea, la puțin timp după cucerirea Daciei, dar continuă pînă tîrziu, în secolul al IV-lea, deci și după abandonarea Daciei de către imperiu. Această ultimă observație nu ne poate fi indiferentă măcar și pentru că evidențiază modul temeinic în care producția de caracter meșteșugăresc se răspîndise în mediul carpo-dacic, dacă ea a putut dăinui o vreme relativ îndelungată chiar în noile condiții de viață pe care le-a creat populației autohtone începutul migrației popoarelor.

Chiar dacă perioada imediat următoare secolului al V-lea ridică, pe planul interpretării și atribuirii etnice a descoperirilor arheologice, numeroase și încă destul de controversate probleme, faptul care credem că nu se poate contesta este în legătură directă cu ceea ce ne interesează în încercarea de față, și anume: indiferent de condițiile precare în care era obligată de împrejurările istorice să trăiască, populația autohtonă nu și-a pierdut încă deprinderea practicării măcar a unor meșteșuguri²⁵. Că produsele nu mai prezintă însușirile tehnice ale acelorora din secolul al IV-lea, că ele au devenit, cu timpul, mai puțin variate, aproape că nu are vreo importanță. Importantă este doar observația că arheologia a fost capabilă să furnizeze pînă în prezent suficiente date dovedind că încă în secolul al VI-lea se mai poate vorbi despre meșteșuguri și meșteșugari în cuprinsul Moldovei și Munteniei, dar nu este foarte sigur că la finele secolului următor se mai poate vorbi despre aceeași situație. După un suficient de mare număr de descoperiri s-ar părea că sîntem chiar obligați să afirmăm că în secolul al VII-lea dispariția caracterului meșteșugăresc al producției de ceramică, de pildă, este un fapt consumat în rîndul populației autohtone, aceasta urmînd a *redescoperi*²⁶ meșteșugul amintit, ca și pe

²⁴ În aprecierea acestei situații nu trebuie neglijată și, deci, trecută cu vederea contribuția pe care o vor fi adus la cunoașterea produselor romane de către autohtoni importurile anterioare secolului al II-lea. În orice caz, este sigur că populația nord-dunăreană s-a dovedit receptivă la noutățile tehnice ale lumii romane și mai ales capabilă să le adapteze la nevoile ei.

²⁵ Unul dintre cele mai convingătoare argumente ce pot fi aduse în sprijinul acestei opinii este cel furnizat de cercetările din așezarea autohtonă de la Udești-Suceava (secolul al VI-lea) unde s-a descoperit un număr atît de mare de „lupe” de metal încît nu poate exista nici o îndoielă că în această așezare se practica pe scară destul de largă reducerea minereului și prelucrarea metalelor.

²⁶ Nu ni se pare imposibil să fi existat și unele excepții de la această situație, unele regiuni mai ferite de migratori și distrugerile provocate de aceștia putînd păstra tradiția unei activități specializate. În acest sens, credem că M. Comșa (*Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la*

altele, în secolele următoare. Dar, ca orice proces istoric, și acesta va presupune parcurgerea unor etape obligatorii, atât pe plan propriu-zis tehnic, cât și pe acela cronologic al extinderii și generalizării fenomenului, ultimul aspect prezentînd cea mai mare importanță în stabilirea premiselor economico-sociale ale apariției orașelor medievale. După părerea noastră, chiar și dăinuirea pînă în secolul al VI-lea a unor activități specializate în mijlocul populației autohtone constituie o dovadă a capacității acesteia de a se adapta la condițiile de viață create de apariția succesivă a migrațiilor la nordul Dunării. Lăsînd la o parte faptul că modul de viață al ultimilor era incompatibil cu înflorirea meșteșugurilor — activitate specifică unei populații sedentare —, prin deplasările repetate impuse de nevoia evitării loviturilor noilor veniți, populația nord-dunăreană nu mai dispunea nici ea de stabilitatea necesară continuării unor activități mai vechi, specializate. Ea a pierdut treptat din deprinderile căpătate cîndva, finele secolului al VII-lea constituind perioada în care consecințele acestui proces devin foarte clare.

În ciuda deosebirilor fundamentale și evidente dintre realitățile specifice teritoriului țării noastre în perioada de după secolul al III-lea și acelea ale teritoriului intrat într-o vreme în granițele și componența Imperiului roman de apus, încercarea de a face o analiză comparată a situației în care s-au aflat aceste teritorii în perioada de trecere de la antichitate la evul mediu poate evidenția, credem, unele elemente de reală utilitate în înțelegerea a numeroase și importante fenomene ce s-au manifestat în evul mediu.

Încă de la început se cere făcută o distincție netă între condițiile generale în care s-a petrecut dispariția autorității romane din cele două regiuni ce ne interesează și aceasta pentru motivul că respectivele condiții au avut consecințe durabile: în timp ce în apusul Europei a fost vorba de fapt doar de dispariția autorității centrale (și așa destul de neputincioasă încă de mai înainte în raporturile ei cu triburile germanice pătrunse în imperiu), autoritatea locală de tradiție romană continuînd să funcționeze (chiar dacă cu puteri sensibil împuținată), la nordul Dunării dispariția autorității romane s-a petrecut la toate nivelurile. Condiționată, evident, de o sumă de factori în a căror analiză n-ar fi indicat să intrăm aici, situația în care s-a dezvoltat, ulterior secolului al III-lea, societatea autohtonă nord-dunăreană a fost continuu agravată de ciocnirile violente și repetate a numeroase populații deosebite etnic, ceea ce, nu de puține ori, ducea la devastarea unor regiuni mai mult sau mai puțin întinse. Pe de altă parte, deși nici în Occident n-au lipsit ciocnirile de interese politice și militare dintre conducătorii diverselor triburi germanice, permanența acestui element germanic și conviețuirea lui cu cel romanizat au avut cu totul alt caracter decît raporturile dintre băștinași și migratori la nordul Dunării ²⁷.

population Romaine, et ensuite Protoroumaine, aux VIe—Xe siècles sur le territoire de la Roumanie, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 365) este îndreptățită să presupună că adîncirea cercetărilor poate confirma ipoteza amintită. Oricum ar fi însă, astfel de cazuri nu pot fi decît izolate și fără o influență hotărtoare asupra restului Munteniei și cu atât mai puțin al Moldovei.

²⁷ Nu trebuie uitat că chiar și legiurile germanice de după secolul al V-lea caută să introducă anume norme în această conviețuire, cel mai cunoscut și semnificativ exemplu constituindu-l *Lex Salica*.

Chiar și strîmtoarea vizibilă economică a populației Imperiului roman de apus, determinată de nevoia împroprietării germanilor stabiliți acolo, a prezentat cu totul alte aspecte decît pătrunderea violentă și distrugătoare la nordul Dunării a majorității triburilor migratoare. De altfel, și în legătură cu acest aspect este de făcut o remarcă nu de cea mai mică importanță: însuși caracterul raporturilor dintre băștinașii regiunilor în discuție și populațiile străine cu care au trebuit să conviețuiască a fost determinat de nivelul și felul specific de viață al celor din urmă. Viața sedentară a triburilor germanice în perioada anterioară pătrunderii lor în Imperiul de apus a imprimat acestei populații alte caracteristici decît o putea face nomadismul populațiilor ajunse succesiv la nordul Dunării.

Împrejurările în care s-a produs contactul triburilor germanice cu imperiul muribund de apus și cu civilizația romană de aici, diferite total de acelea în care populațiilor migratoare le-au devenit cunoscute resturile civilizației romane la nordul Dunării, au fost în măsură să ușureze continuitatea unei civilizații urbane în Occident. Chiar dacă diversele triburi germane stabilite în Gallia sau în alte părți ale imperiului n-au manifestat o pronunțată preferință pentru mediul urban, nici nu s-ar putea spune că ele au intervenit, cu urmări fatale, în viața orașelor²⁸. Dincoace, în teritoriul nord-dunărean, unde după secolul al III-lea nici vorbă nu mai putea fi de o civilizație urbană, succesiunea diversilor migratori și evenimentele militare care însoțeau înlocuirea unui grup migrator de către altul nu au făcut decît să grăbească dispariția și a acelor resturi de cultură materială de tradiție urbană despre care se mai putea vorbi în secolul al IV-lea. Sub raportul efectelor asupra culturii materiale băștinașe, migrațiilor s-au dovedit a avea, astfel, un rol nivelator, de esență negativă.

Firește, s-ar putea duce mai departe compararea realităților din regiunile la care ne-am referit pînă acum și poate că înțelegerea evoluției lor deosebite în perioada de trecere de la antichitate la evul mediu n-ar avea decît de câștigat. Noi socotim însă că elementele aduse pînă acum în discuție sînt suficiente pentru a explica de ce în Europa occidentală nu a fost necesară o ridicare din temelii a edificiului urban medieval, în timp ce la nordul Dunării totul a trebuit să fie luat de la început. Persistența, în Occident, a unei activități specializate, chiar și de volum și intensitate scăzute, n-a avut nevoie decît de un minim de condiții prielnice pentru a asigura baza necesară unei rapide înviorări a vieții urbane (secolele X — XI). În ce privește nordul Dunării, prelungirea pînă în secolul al XIII-lea a perioadei insecurității politice nu a făcut decît să îngreuneze procesul de înfiripare a bazei economice și sociale a viitoarei vieți orășenești, aici orașele medievale nemaifiind o moștenire primită de la antichitate, ci o creație cu totul nouă și sensibil întîrziată a evului mediu. „Redescoperirea” activităților specializate, generalizarea lor treptată la nivelul întregii societăți și constituirea nucleelor viitoarelor așezări urbane au fost aici fenomene și etape obligatorii, care au cerut un timp îndelungat și constituie tot atîtea elemente care se opun unei datări timpurii a culturii urbane românești.

În primele rînduri ale lucrării de față atrăgeam atenția asupra faptului că, deși de primă importanță în studierea premiselor și stabilirea

²⁸ Chiar și faptul că administrația orășenească a fost lăsată în seama vechilor magistrați sau, în orice caz, a orășenilor dovedește că, în cel mai bun caz, nu poate fi vorba decît despre un dezinteres al germanilor față de orașe.

căilor de dezvoltare a orașelor medievale, criteriul economic nu poate fi și singurul. Revenind aici asupra acestei idei, o facem mai ales pentru a aminti că în Europa occidentală printre factorii care au contribuit într-o măsură importantă la asigurarea unei continuități de viață și cultură în vechile așezări urbane din epoca romană a fost și unul de natură esențialmente neeconomic, și anume biserica²⁹. Indiferent cât de nuanțată ar fi atitudinea lor față de importanța rolului jucat de biserică în această perioadă atât de controversată, unii învățați punând pe seama creștinismului chiar continuitatea urbană însăși în Occident³⁰, în momentul de față se pot cita cu greu excepții de la opinia potrivit căreia biserica nu numai că a preluat o parte din rolul autorității centrale pînă chiar în secolul al IX-lea, dar în foarte multe cazuri a avut inițiative care vizau direct ocrotirea orașelor și a locuitorilor lor³¹. Cum problema aceasta este mult mai complexă decît am putea-o schița în rîndurile de față, nu ni se pare oportun să stăruim mai mult asupra ei și ne mulțumim cu precizarea că am invocat-o cu intenția expresă de a completa tabloul împrejurărilor care au făcut posibilă evoluția deosebită a Europei occidentale și, în plus, cu aceea de a sublinia nevoia aducerii în discuție a cît mai multor elemente capabile să contribuie la o mai completă analiză și a realităților noastre.

PROBLÈMES ACTUELS DE LA RECHERCHE DE L'HISTOIRE DE LA VILLE MÉDIÉVALE

RÉSUMÉ

L'histoire de la ville médiévale ne cesse jamais de représenter l'un des domaines les plus importants de la recherche européenne et, du point de vue de l'effort que les spécialistes déploient dernièrement, il nous semble digne d'être souligné que l'attention de ceux-ci est dirigée principalement vers la réalisation d'un *ensemble européen* de la vie urbaine médiévale. Afin d'obtenir cette image générale il nous semble nécessaire de connaître d'abord les particularités du développement des diverses régions de l'Europe, du point de vue économique, social et culturel, depuis la fin de l'antiquité jusqu'au moyen âge, c'est-à-dire pendant une période qui connaît des processus historiques préparant l'apparition de la vie urbaine du moyen âge.

En commençant une recherche systématique des conditions historiques dans lesquelles pouvaient apparaître les prémisses éloignées de la

²⁹ Tema aceasta este prezentă în aproape toate lucrările care au ca obiect analiza condițiilor în care se dezvoltă Europa occidentală în secolele IV—VI și chiar mai tîrziu. Chiar dacă este adevărat că în aprecierea rolului jucat de biserică, în sensul de instituție organizată, nu este necesar să se facă și o analiză a rolului pe care putea să-l joace creștinismul popular în împrejurările specifice ale trecerii de la antichitate la evul mediu în regiunile amintite, pentru teritoriul țării noastre o atare analiză nu poate să lipsească și avem convingerea că ea va putea furniza numeroase date care să servească tocmai problemei ce ne preocupă.

³⁰ J. Le Goff, *op. cit.*, p. 103.

³¹ Pentru observațiile foarte pertinente asupra naturii și evoluției raporturilor dintre biserică și orașe, cf. F. Merzbacher, *Die Bischofsstadt*, Köln-Opladen, 1961, passim; cf. și K. Böhner, *loc. cit.*, p. 97 și urm.

vie urbaine dans les États féodaux roumains, l'auteur est obligé de constater que l'abandon, en 271 de n.è., de la Dacie par l'Empire romain a créé une situation complètement différente de celle que les territoires de l'Empire de l'occident connurent après la disparition de celui-ci. La succession ininterrompue de populations migratoires (dont la plupart possédaient un niveau culturel inférieur à celui de la population romanisée du nord du Danube) et l'insécurité créée par ces migrations (d'un caractère guerrier, que les sources écrites contemporaines ne cessent pas de souligner) ont contribué essentiellement à l'abaissement continu du niveau de la vie économique et culturelle de la population locale. Le résultat principal des conditions brièvement esquissées que la migration des peuples a créées pour la population locale qui habitait les territoires situés au nord du Danube fut la disparition presque complète, au sein de celle-ci, d'une activité économique spécialisée, fondée sur une expérience et une tradition romaines. Autrement dit, tandis que dans les territoires qui ont appartenu à l'Empire de l'occident, même après l'effondrement de celui-ci, n'a jamais cessé de se manifester une activité spécialisée dont les racines et la tradition doivent être cherchées dans l'époque du Bas-Empire (ce qui a contribué essentiellement à assurer une forte base sociale aux villes occidentales des Xe—XIe siècles), les habitants des territoires situés au nord du Danube furent obligés de *redécouvrir* ces activités. A l'exception des régions situées sur la rive gauche du Danube, qui gardèrent des relations culturelles incessantes avec l'Empire byzantin, le reste des territoires qui devaient constituer plus tard les États féodaux roumains connurent, depuis le Ve jusqu'au VIIIe siècle une évidente régression économique. Et là où les fouilles archéologiques apportent un nombre toujours croissant de preuves permettant de considérer le IXe siècle comme le début d'une nouvelle étape dans la vie économique et culturelle du peuple roumain, la reprise de migrations des peuples ne fait qu'éloigner encore pour une longue période le moment de la cristallisation de la vie urbaine médiévale du peuple roumain.

